



## 2. Schrijven tijdens de wederopbouw, BRD 1949 – 1961.

### ORIËNTATIE

Lees voor het beantwoorden van de vragen de hoofdstukjes 'Schrijven tijdens de wederopbouw, BRD 1949-1961' in het naslagwerk literatuur op de website van het Duitslandinstituut.

1. Bij [de beschrijving van de West-Duitse literatuur in de periode 1949-1961](#) in het Naslagwerk Literatuur van het Duitsland Instituut wordt gewezen op de aandacht voor reflectie en maatschappijkritiek. Welke Duitse schrijvers worden in dit verband genoemd?
2. Waarop reflecteerden zij precies en waarop hadden zij kritiek?
3. Waardoor werd de volgens het Naslagwerk Literatuur [lyriek in deze tijd](#) gekenmerkt?
4. Paul Celan en Ingeborg Bachmann waren toonaangevende dichters, die het thema *oorlog* niet uit de weg gingen. Zij kwamen beiden overigens niet uit Duitsland. Er zijn meer schrijvers die zich in deze periode met het thema *Vergangenheitsbewältigung* (verwerking van het verleden) bezighielden en ook niet in Duitsland waren of daar geboren waren. Denk aan Thomas Mann en de Zwitser Max Frisch. Noem van elk van hen een invloedrijk werk met dit thema. Op welke manier thematiseerden zij hierin de Tweede Wereldoorlog?

## ACHTERGROND

### Literatur und Wirtschaftswunder

In 1954 kreeg Duitsland door het *wonder van Bern* – Duitsland werd wereldkampioen voetbal – weer zelfvertrouwen. Ook over de economische groei werd gesproken in termen van een wonder: *das Wirtschaftswunder*. Onder het motto *Die Gunst der Stunde* wordt de economische opbloei van Duitsland in onderstaande uitzending nader uitgelegd en als wonder gerelativeerd.

*Beluister de uitzending van de Bayerischer Rundfunk over het Wirtschaftswunder en beantwoord de volgende vragen.*

[Op [duits.de](https://www.duits.de) is de uitzending in de paragraaf *Heinrich Böll (1917-1985) – Kritiek op het Wirtschaftswunder* te vinden. Let op: een groot stuk naar beneden scrollen tot je bij Heinrich Böll bent.]

1. Welke factoren in Duitsland droegen bij aan het positieve economische klimaat in de jaren vijftig?
2. In 1950 brak de Korea-oorlog uit. Welke drie factoren bevorderden in die tijd bijna vanzelfsprekend de welvaart?
3. Wat spreekt ertegen om het *Wirtschaftswunder* een wonder te noemen?

## LEESOPDRACHT 1

*Lees het gedicht Reklame van Bachmann en Ins Lesebuch für die Oberstufe van Enzensberger.*

1. Welke twee stemmen hoor je in *Reklame*?
2. Noteer de onduidelijke begrippen uit *Ins Lesebuch für die Oberstufe*. Probeer ze te verklaren.
3. Beide gedichten zijn waarschuwingen. Waarin komen zij overeen en waarin verschillen zij van elkaar?
4. Waartegen willen zij waarschuwen?
5. Hoe overtuigend vind je die waarschuwing als je de gedichten nu leest, hebben ze nog zeggingskracht?
6. Maak (met 1,2 of 3 personen) een filmpje waarin je het gedicht *Reklame* voordraagt.

### Ingeborg Bachmann (1956). *Reklame*

Wohin aber gehen wir  
*ohne sorge sei ohne sorge*  
 wenn es dunkel und wenn es kalt wird  
*sei ohne sorge*  
 aber  
*mit musik*  
 was sollen wir tun  
*heiter und mit musik*  
 und denken  
*heiter*  
 angesichts eines Endes  
*mit musik*  
 und wohin tragen wir  
*am besten*  
 unsre Fragen und den Schauer aller Jahre  
*in die Traumwäscherei ohne sorge sei ohne sorge*  
 was aber geschieht  
*am besten*  
 wenn Totenstille  
  
 eintritt

bron: [http://home.bn-ulm.de/~ulschrey/literatur/bachmann/bachmann\\_reklame.html](http://home.bn-ulm.de/~ulschrey/literatur/bachmann/bachmann_reklame.html)

[ Lutz Görner over Enzensberger, hier kan het gedicht ook beluisterd worden. 6"  
[https://www.youtube.com/watch?v=u-yo6zA5\\_AU](https://www.youtube.com/watch?v=u-yo6zA5_AU) ]

### Enzensberger, Hans Magnus (1957).

#### *Ins Lesebuch für die Oberstufe*

Lies keine Oden, mein Sohn, lies die Fahrpläne:  
 sie sind genauer. Roll die Seekarten auf,  
 eh es zu spät ist. Sei wachsam, sing nicht.  
 Der Tag kommt, wo sie wieder Listen ans Tor  
 schlagen und malen den Neinsagern auf die Brust  
 Zinken. Lern unerkannt gehn, lern mehr als ich:  
 das Viertel wechseln, den Paß, das Gesicht.  
 Versteh dich auf den kleinen Verrat,  
 die tägliche schmutzige Rettung. Nützlich  
 sind die Enzykliken zum Feueranzünden,  
 die Manifeste: Butter einzuwickeln und Salz  
 für die Wehrlosen. Wut und Geduld sind nötig,  
 in die Lungen der Macht zu blasen  
 den feinen tödlichen Staub, gemahlen  
 von denen, die viel gelernt haben,  
 die genau sind, von dir.

bron: <http://www.planetlyrik.de/peter-von-matt-zu-hans-magnus-enzensbergers-gedicht-ins-lesebuch-fuer-die-oberstufe/2015/02/>

## LEESOPDRACHT 2

*Lees het verhaal van Heinrich Böll [Anekdote zur Senkung der Arbeitsmoral](#) (pdf)*

In deze anekdote wordt via het contrast tussen visser en toerist een paradoxale situatie geschetst.

1. Hoe wordt het contrast tussen beiden opgebouwd? (Leg dit uit door twee kolommen te maken, één met alle woorden, handelingen etc. voor de visser, de andere voor de toerist)
2. Van welke paradox is hier sprake?

## LEESOPDRACHT 3

### Literatur und Vergangenheitsbewältigung

Hieronder vind je een gedicht van Paul Celan, dat karakteristiek is voor de periode direct na 1949 en de omgang met het verleden in Duitsland.

1. Werk twee aan twee. Lees het gedicht hardop aan elkaar voor.
2. Beluister daarna [op deze site](#) (Lyrikline.org) hoe de dichter zelf dit gedicht voorleest. Wat vind je van deze voordracht?
3. Hoeveel strofen heeft het gedicht? Hoe zie je dat?
4. Maak twee kolommen, waarin je in volgorde onderbrengt: wie er handelt, wat de personen of het subject doen (een werkwoord).
5. Er is nauwelijks rijm. Waar wel? Kun je daar iets uit afleiden voor de betekenis?
6. Waar gaat dit gedicht over volgens jou?
7. Het gedicht heeft als titel *Todesfuge*. Wat is een fuga en in hoeverre vind je elementen van een fuga in dit gedicht terug?
8. *Schwarze Milch* is een stijfbeeld. Hoe heet deze stijfbeeld? Wat zou *schwarze Milch* betekenen?
9. Wat zou er bedoeld kunnen zijn met *spielt mit den Schlangen*?
10. Wie worden er bedoeld met Margarete en Sulamith?
11. Lees op [duits.de](#) het stuk over Paul Celan in [Na Auschwitz – omgang met de Holocaust](#). Wat zegt hij over het belang van taal?
12. Lees het gedicht nu in rolverdeling hardop voor en neem het zodanig op, dat aan de inhoud en vorm recht gedaan wordt.

**Paul Celan, *Todesfuge* (1947)**

Schwarze Milch der Frühe wir trinken sie abends  
wir trinken sie mittags und morgens wir trinken sie nachts  
wir trinken und trinken  
wir schaufeln ein Grab in den Lüften da liegt man nicht eng  
Ein Mann wohnt im Haus der spielt mit den Schlangen der schreibt  
der schreibt wenn es dunkelt nach Deutschland dein goldenes Haar Margarete  
er schreibt es und tritt vor das Haus und es blitzen die Sterne er pfeift seine Rüden herbei  
er pfeift seine Juden hervor läßt schaufeln ein Grab in der Erde  
er befiehlt uns spielt auf nun zum Tanz

Schwarze Milch der Frühe wir trinken dich nachts  
wir trinken dich morgens und mittags wir trinken dich abends  
wir trinken und trinken  
Ein Mann wohnt im Haus der spielt mit den Schlangen der schreibt  
der schreibt wenn es dunkelt nach Deutschland dein goldenes Haar Margarete  
Dein aschenes Haar Sulamith wir schaufeln ein Grab in den Lüften da liegt man nicht eng  
Er ruft stecht tiefer ins Erdreich ihr einen ihr andern singet und spielt  
er greift nach dem Eisen im Gurt er schwingts seine Augen sind blau  
stecht tiefer die Spaten ihr einen ihr andern spielt weiter zum Tanz auf

Schwarze Milch der Frühe wir trinken dich nachts  
wir trinken dich mittags und morgens wir trinken dich abends  
wir trinken und trinken  
ein Mann wohnt im Haus dein goldenes Haar Margarete  
dein aschenes Haar Sulamith er spielt mit den Schlangen  
Er ruft spielt süßer den Tod der Tod ist ein Meister aus Deutschland  
er ruft streicht dunkler die Geigen dann steigt ihr als Rauch in die Luft  
dann habt ihr ein Grab in den Wolken da liegt man nicht eng

Schwarze Milch der Frühe wir trinken dich nachts  
wir trinken dich mittags der Tod ist ein Meister aus Deutschland  
wir trinken dich abends und morgens wir trinken und trinken  
der Tod ist ein Meister aus Deutschland sein Auge ist blau  
er trifft dich mit bleierner Kugel er trifft dich genau  
ein Mann wohnt im Haus dein goldenes Haar Margarete  
er hetzt seine Rüden auf uns er schenkt uns ein Grab in der Luft  
er spielt mit den Schlangen und träumet der Tod ist ein Meister aus Deutschland

dein goldenes Haar Margarete  
dein aschenes Haar Sulamith

bron: <http://www.duits.de/literatuur/truemerliteratur.php>

## LEESTIPS:

Andersch, Alfred (1957). *Sanibar oder der letzte Grund* Zürich: Diogenes. (Roman)

Böll, Heinrich (1950). *Wanderer kommst du nach Spa* Köln: DTV. (Kort verhaal)

Dürrenmatt, Friedrich (1952). *Der Tunnel* (In: Deutschland erzählt. *Vom Kriegsende bis zur Wiedervereinigung*. Fr. am Main: Fischer. 2006.) (Kort verhaal)

Frisch, Max (1961). *Andorra* Frankfurt aM: Suhrkamp. (Theater)

Grass, Günther (1949). *Die Blechtrommel* (Roman)

Schlöndorff, Volker (1979). *Die Blechtrommel* (Film naar de gelijknamige roman van Günther Grass.)